

**ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, КУЛЬТУРА
ТА МИСТЕЦТВО МЕНЕДЖМЕНТУ**
**ТЕОРИЯ, ИСТОРИЯ, КУЛЬТУРА
И ИСКУССТВО МЕНЕДЖМЕНТА**
**THEORY, HISTORY, CULTURE
AND ART OF MANAGEMENT**

УДК 001.12:165.173]:316.3-047.64

DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7573.2.2018.149294>

МАРТИНИШИН Ярослав Миколайович,
доктор економічних наук, професор,
академік Міжнародної кадрової академії,
Київ, Україна, biguss@meta.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8599-7206>

ХЛИСТУН Олена Сергіївна,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
Київський національний університет культури і мистецтв,
Київ, Україна, with_joy@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1764-6559>

**ФЕНОМЕН ІДЕЙ В УПРАВЛІННІ
ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЮ СУСПІЛЬСТВА**

Анотація. *Актуальність.* Космогеологічні явища і стрімкий розвиток науково-технічного прогресу спричиняють чергову біфуркацію світової цивілізації й вимагають переходу до якісно іншого стану життєдіяльності суспільства. Це проявляється у зростанні хаосу і ентропії й за усіма ознаками є системною, багатовимірною, планетарною кризою індустріалізму, що таїть у собі загрозу існування людства. Вихід із біфуркаційного стану і перехід до впорядкованості можливий за умови вибору відповідних атракторів, основою яких є суспільно значущі ідеї. *Мета і методи.* Мета статті – розкриття сутності феномену ідей як рушійної сили в управлінні життєдіяльністю суспільства. Методологічною основою дослідження є діалектичний принцип пізнання, системний, історичний, когнітивний і ситуаційний підходи до вивчення суспільних явищ, фундаментальні положення теорії ідеології та управління. *Результати.* Розкрито сутність ідей як духовної сили, здатної глибоко проникати у свідомість людини й чинити вплив на суспільство. Досліджено вплив найвагоміших ідей на долі окремих країн і народів. Показано, що ідеї «живуть», виникають і зникають та за певних обставин можуть відновити свою силу. Обґрунтовано потребу в свіжих ідеях, що стосуються: ролі держави і ринку; відносин між індивідом, суспільством і

державою; співвідношення моральності й економічної ефективності, виробництва і споживання; демократичності глобалізації, тобто в ідеях, які могли б виступити як альтернатива неолібералізму, який уже вичерпав свій життєвий ресурс. *Висновки та обговорення.* Наукова новизна одержаних результатів полягає: у поглибленні розуміння сутності, ролі, значення ідей та їх управлінської функції; в теоретичному аналізі життєвого циклу ідей і визначенні попиту на нові ідеї, що здатні забезпечити подолання системної кризи й подальший розвиток суспільства. Практичне значення отриманих результатів виявляється у можливості використання їх для розроблення стратегії розвитку країни й доповненні управлінської науки новими теоретичними положеннями про ідею як засіб управління.

Ключові слова: ідея, людина, рушійна сила ідей, управління, життєдіяльність, суспільство.

Мартынишин Ярослав Николаевич, доктор экономических наук, профессор, академик Международной кадровой академии, Киев, Украина; **Хлыстун Елена Сергеевна**, кандидат искусствоведения, доцент, Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина

Феномен идей в управлении жизнедеятельностью общества

Аннотация. *Актуальность.* Космогеологические явления и стремительное развитие научно-технического прогресса вызывают очередную бифуркацию мировой цивилизации и требуют перехода к качественно иному состоянию жизнедеятельности общества. Это проявляется в росте хаоса и энтропии и по всем признакам является системным, многомерным, планетарным кризисом индустриализма, который таит в себе угрозу существования человечества. Выход из бифуркационного состояния и переход к упорядоченности возможен при условии выбора соответствующих аттракторов, основой которых являются общественно значимые идеи. *Цель и методы.* Цель статьи – раскрытие сущности феномена идей как движущей силы в управлении жизнедеятельностью общества. Методологической основой исследования является диалектический принцип познания, системный, исторический, когнитивный и ситуационный подходы к изучению общественных явлений, фундаментальные положения теории идеологии и управления. *Результаты.* Раскрыта сущность идей как духовной силы, способной глубоко проникать в сознание человека и оказывать влияние на общество. Исследовано влияние самых весомых идей на судьбы отдельных стран и народов. Показано, что идеи «живут», возникают и исчезают и при определенных обстоятельствах могут возобновить свою силу. Обоснована потребность в свежих идеях, которые касаются: роли государства и рынка; отношений между индивидом, обществом и государством; соотношение нравственности и экономической эффективности, производства и потребления; демократичности глобализации, то есть в идеях, которые могли бы выступить как альтернатива неолібералізму, который уже исчерпал свой жизненный ресурс. *Выводы и обсуждение.* Научная новизна полученных результатов заключается: в углублении понимания сущности, роли, значения идей и их управленческой функции; в теоретическом анализе жизненного цикла идей и определении спроса на новые идеи, которые способны обеспечить преодоление системного кризиса и последующее развитие общества.

Ключевые слова: идея, человек, движущая сила идей, управление, жизнедеятельность, общество.

Martynyshyn Yaroslav, D.Sc. (Economics), Professor, Academician of International Personnel Academy, Kyiv, Ukraine; **Khlystun Elena**, PhD (Arts), Associate Professor, Kiev National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

The phenomenon of ideas in management livelihoods of society

Abstract. *Actuality.* Cosmogeological phenomena and the rapid development of scientific and technical progress cause the next bifurcation of the world civilization and require a transition to a qualitatively different state of society. This is manifested in the increase of chaos and entropy and by all accounts is a systematic, multidimensional, planetary crisis of industrialism, which poses a threat to human existence. The output of forcing state and the transition to order is possible under condition of selection of the relevant attractors, which are based on socially significant ideas. *Purpose and methods.* The article aims at disclosing the essence of the phenomenon of ideas as the driving force in the management of the livelihoods of the society. Methodological basis of research is the dialectical principle of cognition, systemic, historical, cognitive, and situational approaches to the study of social phenomena, fundamental principles of the theory of ideology and control. *Results.* The essence of the spiritual power' ideas, is able to penetrate deep into the human mind and influence on society. The influence of the most important ideas on the fate in individual countries and peoples. It is shown that the idea of "live" appear and disappear and in some circumstances can recover his strength. Substantiates necessity in fresh ideas which touch: roles of the state and market; relations between an individual, society and state; correlation of morality and economic efficiency, production and consumption; to democraticness of globalization, that in ideas, which would come forward as an alternative of neoliberalizm which has already exhausted the vital resource. *Conclusions and discussion.* The scientific novelty of the obtained results consists in deepening of essence understanding, role, value of ideas and their administrative function; in the theoretical analysis of life cycle in ideas and demand determination on new ideas which are able to provide overcoming a system crisis and subsequent development of society. The practical value of the obtained results appears in possibility of their use for strategy development in country and the following administrative science in new theoretical position about an idea as management.

Keywords: idea, man, motive force of ideas, management, livelihoods, society.

1. Актуальність проблеми

Actuality of problem

На початку III тисячоліття Людство опинилося на Великому зламі – переході планети Земля в якісно новий космогеологічний стан, що супроводжується черговою біфуркацією світової цивілізації. Індустріальна цивілізація, яка виникла 400 років тому внаслідок промислової революції, сьогодні, в результаті інформаційної революції, переживає фазу згасання, що характеризується системною багатовимірною кризою і пошуком ключового аттрактора, який визначатиме тип цивілізації в постбіфуркаційний період.

Проекціями цієї системної кризи є кліматична, духовна, екологічна, технологічна, продовольча, енергетична, валютно-фінансова, демографічна, науково-освітня, криза Людини і хрестистичного світу, нею створеного. Всі вони є наслідком протиріч: по-перше, між просторовою обмеженістю Землі, її ресурсів і необхідністю збереження розвитку Людства в необмеженій перспективі, а по-друге, між смертністю індивідуума й геологічною вічністю Життя як космопланетарного явища.

Ясна річ, що вирішення цих фундаментальних протиріч непосильно для якої-небудь окремої країни і є загальною справою всього Людства. Адже на відміну від попередніх криз, які були регіональними (на етапах пізньої Античності й Середньовіччя), криза пізнього Капіталізму, оскільки капіталізм є світовою системою, автоматично стає кризою усєї планети. За можливими наслідками вона схожа на верхньопалеолітичну і настає в умовах перенаселеності планети, з величезним навантаженням на екологію, дефіцитом сировини та води. Сюди треба додати жахливу соціально-економічну поляризацію світу, небачені запаси зброї масового знищення. І якщо ця криза піде по закону Мерфі («усе погане відбувається одночасно»), а ситуація відповідатиме теоремі Гінзберга («вихід із гри неможливий»), то пізньокапіталістична біфуркація може виявитися ще жахливішою. У будь-якому випадку життєдіяльність після біфуркації буде принципово іншою. Це буде зовсім інший, новий світ. А може, неопалеоліт або щось третє (Мартинишин & Коваленко, 2016, 2018).

З огляду на можливість такого песимістичного сценарію розвитку цивілізації, важливого значення набуває організація системи управління, спроможної забезпечити цілісність і життєздатність суспільства в умовах біфуркації. Вчені, експерти, політики й бізнесмени, які керуються сьогодні застарілою індустріальною парадигмою управління, виявилися нездатними правильно діагностувати просторово-часові масштаби пізньокапіталістичної кризи й запропонувати ефективну стратегію її подолання. Серед багатьох «діагнозів» – причин цієї кризи найчастіше виділяють надмірне антропогенне навантаження, що веде до екологічної катастрофи й відповідно вимагає контролю динаміки чисельності населення і ресурсоспоживання, а також експансію транснаціональних корпорацій, які породили злидні, голод та безробіття. Проте, всі ці чинники є лише наслідками глибинних причин.

Об'єктивний аналіз свідчить, що незважаючи на стрімкий науково-технічний прогрес, не відбувся прогрес соціально-культурний, і, як наслідок, на рубежі кін. ХХ – поч. ХХІ ст. суспільство охопив процес морально-духовної деградації, який поки що не припиняється як в силу його глибини, так і внаслідок неготовності еліти чи можливо й небажання його зупинити. Чому це відбувається? Чому не вирішуються багато актуальних питань життя Людини? Це головні питання, від рішення яких багато в чому залежить майбутнє Людства.

На наш погляд, вирішення цих доленосних питань стримується через відсутність Ідей, здатних глибоко проникати у свідомість і здійснювати ренесансний вплив на Людину й Суспільство. Володіючи силою проникнення в духовний світ людини й перетворюючись на духовну силу, ідеї здатні приводити в рух цей внутрішній світ, створювати гармонію і вести до певної життєстверджуючої мети.

Стан вивчення проблеми. Теоретичні і практичні питання ролі та значення Ідей в організації життя суспільства – його устрою, соціального порядку, моралі, способу виробництва, а також їхнього впливу на суспільну свідомість і долю Людства були й залишаються досі в полі зору багатьох вчених, державних діячів та бізнесменів. Найперші звернення до цієї проблеми знаходимо у працях стародавніх мудреців (Арістотель, 2000; Конфуцій, 1998; Лао-цзы, 2016; Мо-цзы, 1993; Платон, 1998) і філософів епохи Відродження (Кампанелла, 1988; Кузанский, 2008; Леонардо да Винчі, 2006; Макиавеллі, 1990; Мор, 1988). Але більш конкретне й поглиблене вивчення феномену ідей розпочалося аж тільки у період буржуазних революцій в Європі та впродовж усього Нового (Вебер, 2010; Гегель, 1990; Грушевський, 1992; Гэлбрейт, 2004; Данилевський, 1995; Достоевський, 2004; Драгоманов, 1991; Маркс, 1974; Смит, 2015; Сорокин, 1997; Франко, 1986) і Новітнього (Белл, 2004; Кейнс, 2002; Моисеев, 1998; Drucker, 2001; Galaskiewicz, 2009; Huntington, 1996; Kelly, 2008; Wallerstein, 1990) часу.

І сьогодні проблема ідей не втратила актуальності. Вона позначилася появою, особливо на Заході, цілої низки серйозних робіт, в яких феномен ідей є предметом спеціальних наукових досліджень (Альтюссер, 2016; Іглтон, 2015; Жижек, 2017; Шварцмантель, 2016). Що стосується вітчизняної наукової думки, то вона переважно зосереджена на пошуку національної ідеї, здатної згуртувати український народ і зберегти його ідентичність (Гринів, 1999; Забужко, 2006; Кремень, 2010; Пасічник, 2007).

Невирішені питання. Відзначаючи вагомість досліджень цих та інших вчених, слід зазначити, що вони проводилися на різних етапах і в різних історичних умовах розвитку суспільства. А тому всі висновки й рекомендації, що випливають із цих досліджень, носять ситуативний характер. Ясно одне: вплив ідей на управління життєдіяльністю настільки великий, що дозволяє говорити про їх певний феномен у політичному, економічному і соціокультурному управлінні суспільством. Проте за останні десятиліття, внаслідок глобалізації, сутність суспільства істотно змінилася і продовжує змінюватися: відходять у минуле звичні ієрархічні форми управління, розмиваються кордони національних держав, відбувається їхня інтернаціоналізація і десоверенізація. Питання, як управляти в таких умовах і які ідеї мають бути покладені в основу життєустрою нового суспільства, залишаються відкритими. Актуальність, значимість вивчення і вирішення цих питань визначили мету та завдання цього дослідження.

2. Мета і методи дослідження

Purpose and methods of research

Мета статті – розкриття сутності феномену ідей як рушійної сили в управлінні життєдіяльністю суспільства.

Методологічною основою дослідження є діалектичний принцип пізнання, системний, історичний, когнітивний і ситуаційний підходи до вивчення суспільних явищ, фундаментальні положення теорії ідеології та управління розвитком суспільства.

У ході дослідження використовувалися такі методи: аналітичний – для вивчення наукових праць із проблеми дослідження; термінологічного аналізу – під час здійснення експлікації понять «ідея» та «ідеологія»; феноменологічний – для розкриття сутності феномену ідей як рушійної сили в управлінні життєдіяльністю суспільства; семіотичного аналізу – з метою реконструкції сенсів, закладених в ідеях, та їх осмислення; моделювання – для здійснення прогнозування щодо пошуку нових ідей, здатних вплинути на подальшу долю суспільства; теоретичного узагальнення – для підведення підсумків.

Інформаційною базою дослідження послужили наукові праці найвідоміших учених із теорії ідеології, соціології, історії та управління, а також ідеї, що справили доленосний вплив на розвиток суспільства.

3. Результати дослідження

Research results

Людство, здійснюючи перехід у наступну стадію розвитку цивілізації, шукає шляхи вирішення нових проблем, багато з яких виникли давно, але загострилися саме сьогодні. Зрозуміло, що для вирішення цих завдань потрібні певні матеріальні ресурси. І експерти, загалом, уявляють собі їх обсяг. А як іде справа з ресурсами нематеріальними? Чи можуть вони виступати як рушійна сила в управлінні суспільним розвитком, і якщо так, то наскільки велика їх роль?

«Ідеї економістів і політичних мислителів – і коли вони мають рацію, і коли помиляються – мають набагато більше значення, чим прийнято думати. Насправді тільки вони і правлять світом... Я упевнений, що сила корисливих інтересів значно перебільшується в порівнянні з поступовим посиленням впливу ідей. Щоправда, це відбувається не відразу, а після закінчення деякого часу... рано або пізно саме ідеї, а не корисливі інтереси стають небезпечними і для добра, і для зла» (Кейнс, 2002, с. 338).

Ці слова вимовив не відірваний від реальності поет, не філософ-епістемолог і не історик. Їх прорекла людина, що твердо стояла на землі, один із найбільших економістів ХХ ст. *Джон Кейнс*. Та і сказано

це було не похапцем і не з нагоди якогось ювілею. Приведені слова – завершальні рядки фундаментальної праці Кейнса «Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей» (1936 р.). Отже, перед нами – один із головних висновків його роздумів про економічне й політичне життя суспільства.

Але Кейнс – це, по суті, наш сучасник. А про життєтворчу роль ідей говорили багато великих мислителів, починаючи з Платона, включаючи Канта і Гегеля й закінчуючи відомими філософами та соціологами ХХ ст. (серед яких ми бачимо Дюркгейма, Гуссерля та ін.). До речі, людям радянської виучки, яким вселяли, що «матерія первинна, а свідомість вторинна» і що «базис визначає надбудову», не гріх нагадати, що до мислителів, які бачили в ідеях могутню соціальну силу, належав *Карл Маркс*. Він, щоправда, говорив не про ідеї, а про теорію: «теорія стає матеріальною силою, як тільки вона опановує масами» (Маркс, 1974, с. 246). Але це не міняє суті справи, бо що таке теорія, як не певним чином організована система ідей?

До кін. ХХ – поч. ХХІ ст. інтерес до питання про роль ідей у житті суспільства зростає. Про це свідчить, зокрема, поява такого напряму політичної думки, як конструктивізм, що розглядає ідеї як активну творчу силу, виходячи з того, що «чинники людської свідомості є значущим елементом формування інтересів і спрямованості суспільної діяльності в цілому» (Морозов, 2016, с. 51).

Тут саме слід сказати, що поняття «ідея», яке народилося ще в Античності, має багату інтелектуальну біографію й наповнене безліччю сенсів. Для когось із мислителів ідеї являли собою вічні розумоосяжні прообрази чуттєвого світу, справжнє буття. Для когось – ідеальні форми речей боготворного світу. Для когось – поняття розуму, або поняття душі, або об'єктивної істини і т. п.

Дуже цікаве трактування поняття «ідея» знаходимо у *Федора Достоевського*. За його словами, ідея є «образом “божественного сім'я”, яке Бог кидає на землю і з якого зростає Божий сад на землі» (Достоевський, 2004, с. 205). Цей образ «сім'я» добре передає уявлення про «ідею» як про прихований потенціал, згусток енергії, втілення накопиченого віками досвіду, зародок нового життя.

Таким чином, під ідеями розуміються певні уявлення про світ, мисленні образи світу, що містять у собі творчий потенціал й одержують втілення в конкретних проектах і діях. Причому мова ведеться про соціально значущі ідеї, тобто такі, які або вже зіграли, або, як видається, можуть зіграти перетворюючу роль у житті того чи іншого суспільства або світу в цілому.

І ось про що ще треба сказати. Будь-які ідеї – від глибоко інтимних і малих до загальнозначущих і великих – це людські ідеї. Вони такі,

який світ, в якому ми живемо. Але вони ще й такі, як сама людина. І людина як родова істота, й конкретний людський тип, породжений певним світом і певним суспільством. Отже, ідеї – це одночасно і зліпок зі світу, і зліпок із самої людини, що постає у розумоосяжних формах. Можна навіть сказати, що це ідеальне інобуття людини. Отже, немає нічого дивного в тому, що соціально значущі ідеї справді здатні відіграти дуже важливу, визначальну роль у життєдіяльності людей.

Це підтверджує теорія Кейнса («кейнсіанство»), розроблена в період глибоких потрясінь капіталістичного господарства й спрямована на обґрунтування ролі держави як головного стимулятора та координатора економічної активності. Загальновизнано, що кейнсіанство зробило величезний вплив не тільки на економічну думку ХХ ст., але й на політику урядів, що діяли в країнах із ринковою економікою. До речі, сьогодні в умовах сучасної світової цивілізаційної кризи багато державних діячів знову звертаються до Кейнса.

Більш яскравіший приклад – вплив політичних і економічних ідей *Карла Маркса*. Можна сперечатися про те, наскільки адекватними були «прочитання» і втілення цих ідей у СРСР та інших країнах світу, що стали на шлях соціалістичного розвитку. Але не може бути сумнівів у тому, що ідеї автора «Капіталу» (1867 р.) багато в чому визначили тип організації народного господарства у цих країнах, так само як і весь хід світової історії ХХ ст.

А хіба не залишили реального матеріального сліду ідеї *Леніна*? Та ж ідея можливості перемоги соціалістичної революції в одній окремо взятій (не найрозвиненішій) країні – хіба вона не спричинила вплив на хід світової історії? Та і соціалістична ідея в цілому, за якою стояв образ суспільства соціальної рівності та справедливості, – хіба вона не надихала в ХХ ст. мільйони людей «на подвиг і працю», не вселяла віру в майбутнє, не допомагала, долаючи труднощі, йти вперед, коли, здавалося, вичерпалися уже всі сили? У відомому сенсі соціалістичне суспільство народилося із соціалістичної ідеї. Але вірно й те, що крах цієї ідеї у свідомості еліти і мас соціалістичних країн став однією з головних причин краху соціалістичного суспільства. Втім, про соціалістичну ідею, як і деякі інші великі ідеї, можна сказати, що вони не вмирають разом зі своїм матеріальним втіленням і за сприятливих для них умов здатні дати нові сходи.

Або взяти США з їх знаменитою *американською мрією*. Хоча сам цей термін увійшов у моду тільки в роки Великої депресії, втілена в ньому ідея з'явилася за кілька століть до цього. І не буде перебільшенням сказати: американське суспільство багато в чому народилося з американської мрії. Американці її бережуть, постійно «підживлюють», «ремонтують» й активно використовують у політичних баталіях, бо ро-

зуміють: загибель цієї ідеї призведе у результаті до краху уявлень про США як «велике суспільство» та завдасть країні величезного збитку.

Вельми повчальний у цьому плані досвід сучасного Китаю. Прихід до влади в 1976 р. прагматика *Ден Сяопіна*, який, як до нього Мао Цзедун, визначав не тільки політичний, але й економічний курс китайського суспільства, привів до фактичної (яка щоправда не завжди визнавалася на офіційному рівні) зміни ідеології, що спрямовувала розвиток країни. А зміна ідеології привела до зміни векторів економічного, політичного і соціального розвитку Китаю. Здійснений ним останніми роками економічний ривок – це багато в чому наслідок практичної реалізації ідей Ден Сяопіна, який виступав за використання капіталістичних методів господарювання при різко негативному ставленні до буржуазної демократії та буржуазного плюралізму.

Або так званий *неолібералізм*. Це теорія, згідно з якою, як пише американський дослідник *Девід Харві* у своїй «Короткій історії неолібералізму», «індивід може досягти благополуччя, застосовуючи свої підприємницькі здібності в умовах вільного ринку, хоч і в певних інституційних межах – сильного права власності, вільного ринку та вільної торгівлі. Роль держави при цьому зводиться до створення і збереження цих інституційних структур... Держава не має у своєму розпорядженні ніякої «додаткової» інформації, щоб вона могла передбачати сигнали ринку (ціни), оскільки впливові групи неминуче спотворять її втручання в економіку у своїх інтересах» (Харві, 2007, с. 48).

Трапилося так, що з 1970-х рр., констатує Харві, «у більшій частині держав світу намітився серйозний поворот у бік неоліберальної економічної політики та мислення. Деретулювання, приватизація і відхід держави зі сфери соціального забезпечення стали повсюдною практикою. Майже в усіх країнах – від нових держав, що утворилися в результаті розпаду Радянського Союзу, до таких країн із соціальною демократією старого зразка, як Нова Зеландія і Швеція, – в тому або іншому вигляді, свідомо або під тиском світових сил були сприйняті ідеї неолібералізму. За цим відбулися реальні зміни економічної політики» (Там само, с. 69).

Це було пов'язано неабиякою мірою з тим, що захисники неоліберальної ідеї посіли ключові пости не тільки в багатьох університетах і велетенських «мозкових» центрах, але і в ЗМІ, радах директорів корпорацій та банків, державних інститутах, включаючи міністерства фінансів. «Коротко кажучи, – підсумовує Харві, – неолібералізм став основним способом мислення в усьому світі. Він надав настільки глибоку дію на свідомість, що став домінувати в думках і справах простих людей. Із позицій неолібералізму більшість із нас тепер оцінює своє життя і дивиться на світ» (Там само, с. 234).

Саме на ідеях неолібералізму була заснована діяльність таких інститутів, як Міжнародний валютний фонд, Всесвітній банк, Всесвітня організація торгівлі, які регулюють світові фінансові потоки і торгівлю, так само як і діяльність найбільших транснаціональних корпорацій, що активно впливають на стан світової економіки. Та й і процес глобалізації теж протікав багато в чому під диктування неолібералів. Отже, не буде, напевно, перебільшенням зробити висновок, що нинішня криза – це багато в чому продукт широкого розповсюдження і могутнього впливу неоліберальної ідеї. Але вона ж стала і свідченням глибокої кризи самої цієї ідеї.

От чому на різного роду самітах і форумах йдуть пошуки не тільки конкретних практичних кроків щодо виходу з кризи, але й нових ідей, на базі яких могли би бути побудовані відповідні до нових умов фінансові та економічні інститути, збудована сучасна стратегія господарювання у національних і світовому масштабах.

Звичайно, соціально значущі ідеї народжуються і виявляють силу не раптово. Їх пошук і розробка вимагають часу й концентрованих зусиль. Взагалі народження великих ідей чимось нагадує народження людини. Дитина може вийти з утроби матері за лічені хвилини, але раніше її треба зачати, а потім довго – й нерідко болісно – виношувати. Сьогодні ми не знаємо, які ідеї і теорії з'являться в майбутньому і стануть матеріальною силою, здатною вплинути на розвиток світу в цілому й України зокрема. Проте хід подій останніх років виразно виявив потребу в свіжих, сучасних ідеях, що мають пряме відношення до деяких проблем економічного, політичного, соціокультурного життя суспільства, – передусім українського, але й не тільки його.

Йдеться насамперед про ідеї, що стосуються ролі держави і ринку як механізмів формування й регулювання економічних і соціальних відносин в умовах перших десятиліть ХХІ ст. Тобто ідеях, які могли б виступити як альтернатива неолібералізму.

Класичний лібералізм із його принципом «laissez faire, laissez passer», сформульованим французькими економістами у ХVІІІ ст., чітко визначив своє ставлення до цих регуляторів. Держава повинна бути «мінімальною» і, виконуючи функцію «нічного сторожа», не втручатися в економічні й соціальні процеси. Ринок, керований «невидимою рукою», має бути вільним, саморегульованим і діяти в межах правового поля, демаркованого державою.

Ці установки зробили колосальний вплив на розвиток капіталістичної економіки й усієї буржуазної цивілізації. Але йшов час, і ставало очевидним, що ресурс класичної ліберальної парадигми вичерпаний. Виникла об'єктивна потреба в розширенні функцій держави, підвищенні ступеня її втручання в економічний і соціальний процеси. Це отримало

віддзеркалення в кейнсіанстві, а також, якщо говорити про соціальну практику, у становленні welfare state – так званої держави добробуту, яку би не змогла створити навіть наймогутніша «невидима рука», але без якої капіталізм, імовірно, не утримав би своїх позицій.

До речі, у формуванні держави добробуту чималу роль зіграли ідеї представника Кембріджської школи політекономії *Артура Пігу*, сформульовані ще в 1924 р. у його книзі «Економічна теорія добробуту». Пігу називали кабінетним ученим, а його ідеї – абстрактними конструкціями. Але це був саме той випадок, який підтвердив правоту вислову Кейнса про те, що світом правлять ідеї, так само як і відомої приказки, що немає нічого практичнішого, ніж гарна теорія.

Потім настав час неолібералізму. І тут теж зіграли свою роль ідеї, запропоновані відомим німецьким економістом *Рудольфом Ойкеном* і його однодумцями задовго до того, як їх концепції отримали втілення в економічній практиці спочатку ФРН, а потім й інших європейських і неєвропейських країнах.

Нинішня світова криза перехідного періоду, що винесла звинувачувальний вирок неолібералізму, виявила гостру потребу в новій моделі відносин між державою і ринком. Загальний тренд у принципі зрозумілий: роль держави в економічному і соціальному процесах зростатиме. Але залишається багато питань, які вимагають вирішення. До якої межі може відбуватися це зростання, не стаючи контрпродуктивним? Які функції повинна узяти на себе держава? Якою мірою відмінності в масштабах і рівні державного інтервенціонізму детермінуються культурно-цивілізаційною специфікою окремих країн і регіонів світу? І т. д., і т. п.

Або узяти відносини між індивідом, суспільством і державою. Для України це болюче питання. Людей старшого віку змалку виховували в дусі колективізму і сприйняття себе як елемента суспільного цілого, що, загалом, узгоджувалося з національною і релігійно-культурною традиціями. Але це виховання мало ще і прихований – а саме патерналістський аспект. Громадянин відчував себе відданим у повне розпорядження держави, але при цьому й сам розраховував на допомогу останньої чи не в усіх життєвих ситуаціях.

У 1990-х рр. стан змінився радикальним чином. Українцям пояснили, що відтепер вони живуть у капіталістичному суспільстві, де кожен сам коваль свого щастя, все вирішує конкуренція, і виживає сильніший. Держава фактично відреклася від своїх громадян, кинувши їх напризволяще. Люди відповідали державі взаємністю, нехтуючи своїми колишніми громадянськими обов'язками. Соціальна тканина виявляла явні ознаки розкладання. Егоїзм, байдужість до ближнього і суспільства в цілому стали мало не нормою життя. Усе це створювало морально-психологічний клімат, який згубно позначався як на полі-

тичній та соціально-економічній ситуації в країні, так і на приватному житті громадян.

В останні кілька років ситуація стала помалу виправлятися, але досі залишається відкритим питання про оптимальну модель відносин між громадянином, суспільством і державою. Як, на яких принципах повинні будуватися відносини між членами суспільства в новій Україні? Чого громадянин має право, а чого не має права чекати від держави? Чого держава має право, а чого не має права вимагати від громадянина? А якщо ставити питання у більш загальній формі, то якими мають бути основні положення нового соціального договору між державою і громадянами?

Одне з найактуальніших питань порядку денного стосується співвідношення моральності й економічної ефективності. Його можна також представити як питання про роль моралі в бізнесі або як питання про вплив моральності на економіку. Існують розхожі уявлення, що гроші не пахнуть, а висока норма прибутку окупає і фальсифікацію, і зраду, і вбивство. І взагалі, що чеснота в політиці та бізнесі до успіху не приводять. Але існують й інші точки зору. «Справедливість... є головною основою суспільного устрою. Якщо вона порушується, то величезна будівля, що становить людське суспільство, споруджена і скріплена самою природою, негайно руйнується і перетворюється на прах» (Смит, 2015, с. 101). А це завдає удару і по особистих вигодах, оскільки вони пов'язані з добробутом суспільства.

Сказав це не хто інший, як переконаний «ринковик» *Адам Сміт*, який обдарував людство не тільки «Дослідженням про природу і причини багатства народів» (1776 р.), але і трактатом під назвою «Теорія етичних відчуттів» (1759 р.), покликаним переконати читача в тому, що для створення багатства необхідно володіти високими моральними якостями.

Так що ж, «вигідно» чи «невигідно» бути чесним, справедливим, вірним слову, займатися добродійністю? І як ці чесноти позначаються на успішному веденні бізнесу, на розвитку національної економіки? Що говорить про це наука? А сучасна економічна й управлінська наука явно нехтує значенням моральних цінностей у формуванні економічної поведінки. У домінуючій сьогодні парадигмі ринкової рівноваги закладена передумова про раціональну поведінку економічних агентів, що спрямовуються єдиним мотивом максимізації прибутку. При цьому ігнорується значення всіх інших мотивів економічної поведінки та її етичних обмежень.

Звичайно, наукове моделювання економічної поведінки, що включає моральну складову, пов'язане з чималими труднощами. Проте й інтуїція, і думки самих бізнесменів, і висновки таких теоретиків, як

Адам Сміт, говорять про те, що господарські успіхи залежать від етичної позиції господарюючих суб'єктів і що мораль справді могла б стати найважливішим ресурсом оздоровлення економічного життя і розвитку суспільства ХХІ ст. Важливо досліджувати цю залежність і спробувати її науково формалізувати й довести отримані результати до ділових кіл.

Нових рішень вимагає питання про співвідношення виробництва і споживання. Так зване суспільство масового споживання, яке склалося на Заході після Другої світової війни, орієнтувало на гіперспоживання (тобто надмірне споживання, пов'язане із задоволенням штучних, часто нав'язаних ззовні, престижних потреб), що сприяло зростанню державного боргу, бюджетного дефіциту, дефіциту торгового балансу і стало одним із джерел нинішньої кризи.

Орієнтація на гіперспоживання, що стимулюється потужними корпораціями і банками, формувала і певний стиль життя – «життя у позику», «життя невідповідно до своїх статків», розкладаючи, хоч і непомітно, особистість: надмірне споживання і заробіток грошей на погашення кредитів, якщо й не ставали (а деколи все-таки ставали) метою і сенсом існування, то обмежували розвиток, змінювали його ціннісні пріоритети.

Сьогодні установка на гіперспоживання наочно виявила свій руйнівний характер, і тепер уже очевидно, що якщо воно буде продовжено в тій або іншій формі, то наслідки можуть виявитися ще більш руйнівними. І хоча Україна була заражена споживчим вірусом набагато меншою мірою, ніж Захід, для неї, як і для Заходу, актуальним стає питання про оптимальну модель масового споживання й оптимальне співвідношення між виробництвом і споживанням.

У продовження хотілося б також торкнутися питання про глобалізацію. Нинішня криза є до певної міри продуктом тієї її моделі, яка діє приблизно з середини 90-х рр. минулого століття і побудована на неоліберальних постулатах. Про невідповідність цієї моделі вимогам часу давно говорили не тільки антиглобалісти, які відкидають глобалізацію як таку, але і так звані альтерглобалісти, які, не заперечуючи значущості й закономірного характеру цього процесу, виступають за його альтернативні варіанти.

За словами відомого соціолога *Ентоні Гіденса*, глобалізація в її нинішньому вигляді протікає таким чином, що діяльність окремих локальних груп і співтовариств й ухвалювані ними рішення можуть мати глобальні наслідки (Giddens, 1990). Зрозуміло, що йдеться, перш за все, про найбільш впливових гравців, до числа яких входять найбільші ТНК і керівництво провідних держав світу, що захищають свої корпоративні та національні інтереси. Інакше кажучи, це недемократично.

тичний процес, у результаті якого одні виграють більше, ніж інші, а стан справ у світі визначають сили, які ніхто не вибирав і які ні перед ким не несуть відповідальності за свої дії.

Отже, розхожі твердження, ніби глобалізація підсилює взаємозалежність всіх учасників процесу, що «всі ми в одному човні», потребують важливого уточнення: це нерівна залежність, і місця в «човні», займані багатими і бідними країнами, неоднакові, так само як і шанси на порятунок у випадку, якщо з човном трапиться лихо.

І якщо ми не хочемо, щоб формування глобального економічного, фінансового, торгового, політичного, культурного просторів – процес, який вже неможливо зупинити, – не завело людство (а разом із ним і Україну, яка все ширше і глибше включається у глобальні процеси) в безвихідь і не призвело до глобальних конфліктів, необхідно змінити «сценарій» глобалізації і поглянути на неї через призму нових ідей.

Сьогодні немає повної ясності щодо того, які ідеї будуть запропоновані суспільству як відповіді на поставлені вище й інші актуальні питання порядку денного початку ХХІ ст. Але одне можна сказати з упевненістю: ті із соціально значущих ідей, які переможуть і будуть «прийняті на озброєння» суспільством, стануть із часом реальною матеріальною силою, що формує зовнішність окремих країн та світу в цілому.

4. Висновки та обговорення результатів **Conclusions and discussion of results**

У статті здійснено філософсько-методологічний аналіз феномену ідей як рушійної сили в управлінні життєдіяльністю суспільства в умовах сучасного світу. Результати дослідження дозволяють дійти таких висновків:

1. Ідеї посідають важливе місце як у житті окремої людини, так і в життєдіяльності всього суспільства. У цьому сенсі історія людства є історією ідей.

2. Поняття «ідея» наповнено безліччю сенсів. Для когось ідеї являли собою вічні розумоосяжні прообрази чуттєвого світу, справжнє буття. Для когось – ідеальні форми речей боготворного світу. Для когось – поняття розуму, або поняття душі, чи об'єктивної істини тощо.

3. У процесі сприйняття буття у свідомості людини формуються різні думки, погляди, ідеї та теорії. Проте не всяка думка або точка зору може стати ідеєю. Ідеями можуть стати тільки найбільш обґрунтовані, вражаючі, дійові думки людини.

4. Ще однією відмінною рисою ідеї від звичайної думки є те, що ідея здатна глибоко проникати у свідомість і чинити вплив на людину

та суспільство. Володіючи здатністю проникнення в духовний світ людини, вона стає рушійною силою суспільства й веде його до певної мети.

5. Ідея має соціальний характер. Виникаючи у свідомості певної людини, ідея згодом розповсюджується серед різних шарів суспільства, націй і народностей. Молоде покоління, вступаючи в самостійне життя, виховується під впливом ідей, що існують у суспільстві. Засвоюючи певні погляди й ідеї, воно створює та пропагує нові.

6. Ідеї, так само, як будь-які явища в суспільстві, «живуть», мають свій початок і кінець, виникають і зникають. Вони народжуються в певному просторі й часі, надаючи управлінський вплив на розвиток суспільства. Ідеї поступово «старіють», втрачають свою силу управлінської дії.

7. Хід подій ХХІ ст. виразно виявив потребу в свіжих ідеях, що мають пряме відношення до життя суспільства, насамперед, у тих, які стосуються: ролі держави і ринку; відносин між індивідом, суспільством і державою; співвідношення моральності й економічної ефективності, виробництва і споживання; демократичності глобалізації, тобто в ідеях, які могли б виступити як альтернатива неолібералізму, що уже вичерпав свій життєвий ресурс.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні розуміння сутності, ролі, значення ідей та їх управлінської функції; в теоретичному аналізі життєвого циклу ідей і визначенні попиту на нові ідеї, що здатні забезпечити подолання системної кризи й подальший розвиток суспільства.

Практичне значення одержаних результатів виявляється у можливості використання їх для розроблення стратегії розвитку країни й доповненні управлінської науки теоретичними положеннями про ідею як засіб управління.

Перспектив подальших наукових розвідок у цьому напрямі дуже багато. Найважливішим видається пошук ідей, здатної забезпечити захист людства від самознищення.

Література

- Альтюссер Л. За Маркса. Пер. с фр. Москва : Праксис, 2016. 304 с.
Арістотель. Політика. Пер. з давньогрец. Київ : Основи, 2000. 239 с.
Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Пер. с англ. Москва : Academia, 2004. 236 с.
Вебер М. Хозяйство и общество. Пер. с нем. Москва : Высшая школа экономики, 2010. 456 с.
Гегель Г. В. Ф. Философия права. Пер. с нем. Москва : Мысль, 1990. 524 с.

- Гринів О. Українська національна ідея. Львів : Інститут народознавства, 1999. 234 с.
- Грушевський М. На порозі нової України. Київ : Либідь, 1992. 105 с.
- Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество. Пер. с англ. Москва : АСТ, 2004. 355 с.
- Данилевский Н. Я. Россия и Европа: взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германно-Романскому. Москва : Наука, 1995. 431 с.
- Достоевский Ф. М. Избранные философские сочинения. Москва : Мысль, 2004. 725 с.
- Драгоманов М. Вибране. Київ : Либідь, 1991. 688 с.
- Жижек С. Возвышенный объект идеологии. Пер. с сербск. Москва : АСТ, 2017. 310 с.
- Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст. Київ : Факт, 2006. 154 с.
- Иглтон Т. Теория литературы и идеология. Пер. с англ. Москва : Территория будущего, 2015. 296 с.
- Кампанелла Т. Місто Сонця. *Мор Т., Кампанелла Т. Утопія. Місто Сонця.* Пер. з лат. Київ : Дніпро, 1988. С. 115–196.
- Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. Пер. с англ. Москва : АСТ, 2002. 352 с.
- Конфуций. Лунь Юй. Пер. с древнекит. Москва : Восточная литература, 1998. 588 с.
- Кремень В. Г. Філософія національної ідеї: людина, освіта, соціум. Київ : Грамота, 2010. 576 с.
- Кузанский Н. О мире веры. Пер. с нем. Москва : Канон, 2007. 208 с.
- Лао-цзы. Дао дэ цзин. Пер. с древнекит. Москва : Центрполиграф, 2016. 224 с.
- Леонардо да Винчи. О науке и искусстве. Пер. с итал. Москва : Амфора, 2006. 241 с.
- Макиавелли Н. Государь. Пер. с итал. Москва : Планета, 1990. 84 с.
- Маркс К. К критике гегелевской философии права. *К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения* : в 50 т. Москва : Политиздат, 1974. Т. 1. С. 219–368.
- Мартинишин Я. М., Коваленко Є. Я. Формування сучасної системи управління життєдіяльністю суспільства. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Менеджмент соціокультурної діяльності.* 2018. Вип. 1. С. 7–24.
- Мартинишин Я. М., Коваленко Є. Я. Цивілізація у точці біфуркації: зародження нового соціального порядку і сучасної моделі управління політичною, економічною та соціокультурною сферами. *Економіка і менеджмент культури.* 2016. № 1. С. 5–32.
- Моисеев Н. Н. Судьба цивилизации. Путь Разума. Москва : МНЭПУ, 1998. 205 с.
- Мор Т. Утопія. *Мор Т., Кампанелла Т. Утопія. Місто Сонця.* Пер. з лат. Київ : Дніпро, 1988. С. 16–114.
- Морозов А. Конструктивизм. Москва : Контакт-Культура, 2016. 208 с.

- Мо-цзы. *Древнекитайская философия* : в 2-х т. Под ред. Л. В. Литвиновой. Москва : Мысль, 1993. Т. 1. С. 181–196.
- Пасічник В. М. Національна ідея. Львів : СПОЛОМ, 2007. 182 с.
- Платон. Государство. Законы. Политик. Пер. с древнегреч. Москва : Мысль, 1998. 798 с.
- Смит А. Теория нравственных чувств. Пер. с англ. Москва : Республика, 2015. 351 с.
- Сорокин П. А. Главные тенденции нашего времени. Москва : Наука, 1997. 310 с.
- Франко І. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори. Київ : Наука, 1986. 635 с.
- Харви Д. Краткая история неолиберализма. Пер. с англ. Москва : Поколение, 2007. 288 с.
- Шварцмантель Дж. Идеология и политика. Пер. с англ. Москва : Гуманитарный центр, 2016. 312 с.
- Drucker P. The Next Society: a Survey of the Near Future. *The Economist*. 2001. Vol. 361. P. 3–9.
- Galaskiewicz J. Exchange Networks and Community Politics. Beverly Hills : Sage Publications, 2009. 302 p.
- Giddens A. The Consequences of Modernity. Stanford : Stanford University Press, 1990. 186 p.
- Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York : Free Press, 1996. 576 p.
- Kelly K. New Rules for the New Economy. New York : Viking Penguin, 2008. 415 p.
- Wallerstein I. The Modern World-System. New York : Academic Press, 1990. 936 p.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2018

References

- Al'tiusser, L. (2016). *Za Marksa [For Marx]*. (Trans. in Fr.). Moscow: Praksis (in Russ.).
- Aristotel' (2000). *Polityka [Politics]*. (Trans. in ancient Greek). Kyiv: Osnovy (in Ukr.).
- Bell, D. (2004). *Griadushchee postindustrialnoe obshchestvo [Coming afterindustrial society]*. (Trans. in Eng.). Moscow: Academia (in Russ.).
- Danilevskii, N. Y. (1995). *Rossiiia i Evropa: vzgliad na kul'turnye i politicheskie otnosheniia Slavianskogo mira k Germano-Romanskomu [Russia and Europe: a look at cultural and political relations of the Slavic world to Germano-Romance]*. Moscow: Nauka (in Russ.).
- Dostoevskii, F. M. (2004). *Izbrannnye filosofskie sochineniia [Selected philosophical writings]*. Moscow: Mysl' (in Russ.).
- Drahomanov, M. (1991). *Vybrane [Favorites]*. Kyiv: Lybid' (in Ukr.).

- Drucker, P. (2001). The Next Society: a Survey of the Near Future. *The Economist*, 361, 3-9.
- Franko, I. (1986). *Vybrani suspil'no-politychni i filososfs'ki tvory [Selected socio-political and philosophical works]*. Kyiv: Nauka (in Ukr.).
- Galaskiewicz, J. (2009). *Exchange Networks and Community Politics*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Gelbreit, Dzh. (2004). *Novoe industrialnoe obshchestvo [New industrial society]*. (Trans. in Eng.). Moscow: AST (in Russ.).
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Stanford: Stanford University Press.
- Hegel, G. W. F. (1990). *Filosofia prava [Philosophy of law]*. (Trans. in Germ.). Moscow: Mysl' (in Russ.).
- Hrushevs'kyj, M. (1992). *Na porozi novoi Ukrainy [On the threshold of a new Ukraine]*. Kyiv: Lybid' (in Ukr.).
- Hryniv, O. (1999). *Ukrains'ka natsional'na ideia [Ukrainian national idea]*. L'viv: Instytut narodoznavstva (in Ukr.).
- Huntington, S. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Free Press.
- Iglton, T. (2015). *Teoriia literatury i ideologii [Literary Theory and ideology]*. (Trans. in Eng.). Moscow: Territoria budushchego (in Russ.).
- Kampanella, T. (1988). Misto Sontsia [City of the Sun]. *Mor T., Kampanella T. Utopiia. Misto Sontsia [Moore T., Campanella's T. Utopia. City of the Sun]*. (Trans. in Lat.). Kyiv: Dnipro, 115-196 (in Ukr.).
- Keins, Dzh. (2002). *Obshchaia teoriia zaniatosti, protsenta i deneg [The General theory of employment, interest and money]*. (Trans. in Eng.). Moscow: AST (in Russ.).
- Kelly, K. (2008). *New Rules for the New Economy*. New York: Viking Penguin.
- Kharvi, D. (2007). *Kratkaia istoriia neoliberalizma [A brief history of neoliberalism]*. (Trans. in Eng.). Moscow: Pokolenie (in Russ.).
- Konfutsii (1998). *Lun' Iui. [Lun Yu]*. (Trans. in ancient Chin.). Moscow: Vostochnaia literatura (in Russ.).
- Kremen', V. H. (2010). *Filosofia natsional'noi idei: liudyna, osvita, sotsium [Philosophy of the national idea: people, education, society]*. Kyiv: Hramota (in Ukr.).
- Kuzanskii, N. (2007). *O mire very [About the world of faith]*. (Trans. in Germ.). Moscow: Kanon (in Russ.).
- Lao-Tszy (2016). *Dao de tszin [Dao de tszin]*. (Trans. in ancient Chin.). Moscow: Tsentrpoligraf (in Russ.).
- Leonardo da Vinchi (2006). *O nauke i iskusstve [About science and art]*. (Trans. in It.). Moscow: Amfora (in Russ.).
- Litvinova, L. V. (Ed.). (1993). Mo-Tszy [Mo-Tzu]. *Drevnekitaiskaia filosofia [Ancient Chinese philosophy]*. (Vol. 1). Moscow: Mysl', 181-196 (in Russ.).
- Makiavelli, N. (1990). *Gosudar' [Sovereign]*. (Trans. in It.). Moscow: Planeta (in Russ.).

- Martynyshyn, Y. M., & Kovalenko, Y. Y. (2018). Formuvannia suchasnoi systemy upravlinnia zhyttiediial'nistiu suspil'stva [Formation of the modern system management of life society]. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu kul'tury i mystetstv. Serii: Menedzhment sotsiokul'turnoi diial'nosti [Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series in Management of social and cultural activity], 1, 7-24* (in Ukr.).
- Martynyshyn, Y. N., & Kovalenko, E. Y. (2016). Tsyvilizatsiia u tochtsi bifurkatsii: zarodzhennia novoho sotsialnoho poriadku i suchasnoi modeli upravlinnia politychnoiu, ekonomichnoi ta sotsiokulturnoiu sferamy [Civilization at the point of bifurcation: the emergence of a new social order and the modern model of management of political, economic and socio-cultural spheres]. *Ekonomika i menedzhment kul'tury [Economy and management of culture], 1, 5-32* (in Ukr.).
- Marx, K. (1974). K kritike gegelevskoi filosofii prava [Critique of Hegel philosophy of law]. *K. Marx, F. Engels. Sochineniia [K. Marx, F. Engels. Composition]* (Vol. 1). Moscow: Politizdat (in Russ.).
- Moiseev, N. N. (1998). *Sudba tsivilizatsii. Put Razuma [Fate of civilization. Way of Reason]*. Moscow: MNEPU (in Russ.).
- Mor, T. (1988). Utopiia [Utopia]. *Mor T., Campanella T. Utopiia. Misto Sontsia [Moore T., Campanella's T. Utopia. City of the Sun]*. (Trans. in Lat.). Kyiv: Dnipro, 16-114 (in Ukr.).
- Morozov, A. (2016). *Konstruktivizm [Constructivism]*. Moscow: Kontakt-Kul'tura (in Russ.).
- Pasichnyk, V. M. (2007). *Natsional'na ideia [National idea]*. L'viv: SPOLOM (in Ukr.).
- Platon (1998). *Gosudarstvo. Zakony. Politik [State. Laws. Politician]*. (Trans. in ancient Greek). Moscow: Mysl' (in Russ.).
- Shvartsmantel', Dzh. (2016). *Ideologiia i politika [Ideology and politics]*. (Trans. in Eng.). Moscow: Gumanitarnyi tsentr Pokolenie (in Russ.).
- Smit, A. (2015). *Teoriia npravstvennykh chuvstv [The Theory of moral sentiments]*. (Trans. in Eng.). Moscow: Respublika (in Russ.).
- Sorokin, P. A. (1997). *Glavnye tendentsii nashego vremeni [Major tendencies of our time]*. Moscow: Nauka (in Russ.).
- Wallerstein, I. (1990). *The Modern World-System*. New York: Academic Press.
- Weber, M. (2010). *Khoziaistvo i obshchestvo [Economy and society]*. (Trans. in Germ.). Moscow: Vysshaia shkola ekonomiki (in Russ.).
- Zabuzhko, O. S. (2006). *Filosofiiia ukrains'koi idei ta ievropejs'kyj kontekst [The Philosophy of the Ukrainian idea and the European context]*. Kyiv: Fakt (in Ukr.).
- Zhizhek, S. (2017). *Vozvyshennyi ob'ekt ideologii [The Sublime object of ideology]*. (Trans. in Serb.). Moscow: AST (in Russ.).

Received 15.08.2018